

AHLÂK VE MÜEYYİDE
Ahlâkın Anlamı ve Sınırı Üzerine
Konuşmalar

İslam Ahlāk Düşüncesi Serisi İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ile İlmi Etüdler Derneği'nin (İLEM) ortaklaşa yürüttükleri İslam Ahlāk Düşüncesi Projesi kapsamında ortaya çıkan eserlerin yayımlandığı bir dizidir. Dizide İslam düşüncesinde felsefi ilimler ile dinî ilimlerin keşiştiği noktada yer alan ahlāk bahsini, farklı alanlar ve ekoller içerisinde tartışarak ele alan çalışmalara yer verilmektedir.

Dizide Yer Alan Diğer Kitaplar

Ahlākın Temeli

İslam Ahlāk Literatürü: Ekoller ve Problemler

Ahlāk Felsefesinin Temel Problemleri: Seçme Metinler

İslam Düşüncesinde Ahlākî Önermelerin Kaynağı

İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri

Fahredden er-Râzî'nin Gayeci Ahlākı

Ahlāk-ı Adudiyye-Ebheri Şerhi

Ahlāk-ı Adudiyye-Kirmani Şerhi

Ahlāk-ı Adudiyye-Müellifi Meçhul Şerh

Ahlāk-ı Adudiyye-Melzemetü'l-Ahlāk

İnsan ve Toplum: Taşköprizâde'nin Ahlāk ve Siyaset Düşüncesi

İslam Düşüncesinde Sevgi Teorileri

Ahlāk ve Başkası: Modern Felsefe ve İslam Düşüncesinde Öteki

Seride Yayımlanacak Kitaplar

İslam Düşüncesinde Vicdan

Dinî ve Felsefi Düşüncede Niyet

Klasik İslam Düşüncesinde İnsan Tanımları

AHLÂK VE MÜEYYİDE
Ahlâkın Anlamı ve Sınırı Üzerine
Konuşmalar

Editör
Ömer Türker

ilem
KİTAPLIĞI

Yayın No.: 1690
İLEM Kitaplığı No.: 22
İslam Ahlâk Düşüncesi Serisi No.: 14
ISBN: 978-605-320-597-5
© 1. Basım, Ocak 2017

ilem
KİTAPLIĞI
ilem.org.tr

nobel
nobelyayin.com

AHLÂK VE MÜEYYİDE - Ahlâkın Anlamı ve Sınırı Üzerine Konuşmalar

Editör: Ömer Türker

Copyright 2017, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevini yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Yayıma Hazırlayan: Kübra Bilgin Tiryaki

Sayfa Tasarımı: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertargin
Baskı ve Cilt: Sarıyıldız Ofset Amb. Kağ. Paz. San. ve Tic. Ltd Sertifika No.: 23593
İvedik Aaç İşleri San. Sit. 1354. Cad. 1358. Sok. No.: 31 Ostim / ANKARA

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Türker, Ömer.

AHLÂK VE MÜEYYİDE - Ahlâkın Anlamı ve Sınırı Üzerine Konuşmalar / Ömer Türker

1. Basım, XIV+226 s., 110x190 mm

Kaynakça ve dizin var

ISBN 978-605-320-597-5

1. Ahlâk 2. Hukuk 3. Müeyyide

Genel Dağıtım: ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Sipariş: -siparis@atlasakitap.com-

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

e-satis: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

Bilgi: www.atlasakitap.com - info@atlasakitap.com

Dağıtım: Alfa, Arasta, Final, Kida, Prefix, N-T Mağazaları ve Gökkuşağı Dağıtım

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD ŞTİ.
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kat: ANKARA
Tel: +90312 418 20 10 Faks: +90312 418 30 20
Höyran Mah. Cemal Hadir Sk. Ferah Han No:18/63 Kat:1
Cağaloğlu-Yeni İSTANBUL, Tel-Faks: +90212 513 13 04
nobel@nobelyayin.com - www.nobelyayin.com

İÇİNDEKİLER

Ahlâkî Müeyyidenin İmkân ve Zorunluluğu <i>Ömer Türker</i>	1
Ahlâk ve Müeyyide <i>Celal Türer</i>	37
Ahlâk ve Dinin Sınırları Bağlamında Müeyyide Sorunu <i>Ayhan Bıçak</i>	77
Bir Zorunluluk Olarak Ahlâk: İnsan Olmak ve Ahlâklı Olmak <i>Tahsin Görgün</i>	115
İdeal Bir Müeyyide Teorisi Nasıl Olabilir? <i>Hümevra Özturan</i>	135
Ahlâkî Müeyyide: Çoklu, Güçlü, İlkeli <i>Cafer Sadık Yaran</i>	157
Ahlâkî Üstünlük ve Biz <i>Ahmet Ayhan Çitil</i>	191
Dizin	221

Takdim

Ahlâk alanı geniş bir ilimler ağını ilgilendirmektedir. Bizatihi pratiğe dönük sonuçlar vermesi her an ortaya çıkan eylemlerle onu ilişkili kılarken, yapılacak eylemin bilgisi ve ona dair meselelere dönük düşünce üretimi ise teorik olan yöne işaret eder. Pek çok alanı ilgilendirmesi ve insan eylemleriyle olan irtibatı sebebiyle ahlâk disiplini, derinlemesine incelenmeyi hak etmektedir. Bugüne dair düşünce üretecek bizlerin sahih bir birikimi tesis edebilmemiz ise öncelikle İslam düşüncesi içerisindeki ahlâkı tüm yönleriyle bilmemizi gerekmektedir.

Bu amaca binaen 2013 yılından itibaren bünyesinde yer alan kurumlara strateji ve politika üreten bir kurum olan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) olarak İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi'ni başlattık. 2016 yılı itibariyle dördüncü yılını tamamlayacak olan projede çok sayıda faaliyet ve yayın gerçekleştirildi. Geniş katılıma açık olan Ahlâkın Temeli ve Ahlâkî Müeyyide Üzerine Konuşmalar Dizisi'nde alana dair önemli sorunlar masaya yatırıldı. İslam ahlâk düşüncesinin temel özellikleri, ahlâkî önermelerin kaynağı ve

İslam düşüncesinde ortaya çıkmış mizaç teorileri hakkında nitelikli sunumların yapıldığı yuvarlak masa toplantıları düzenledik. Bunun dışında daha özel konular üzerine çalıştaylar gerçekleştirdik. Böylece alanın daha önce üzerinde durulmayan meselelerine dair nitelikli katkılar ortaya çıktı. Konuşmalarda ve yuvarlak masa toplantılarında yapılan sunumlar projede yer alan akademisyenler tarafından makaleye dönüştürülerek kitaplarda yayımlandı. Ayrıca müteahhir dönem ahlâk düşüncesini takip etmek adına büyük bir kıymeti haiz olan *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye* geleneğini takip edebileceğimiz yedi ayrı şerhi proje içerisinde yayımladık. Böylelikle ilgili literatürü takip etmek isteyen araştırmacıların istifadesine sunmuş olduk. Öte yandan proje kapsamında miladi 8. yüzyıldan 19. yüzyıla gelinceye kadar ahlâk alanında yer alan yazma eserlerin tamamının kataloglamasını yaptırдық. Bu önemli çalışma ile ahlâk alanına dair tüm birikimi bir arada görme imkânına kavuştuk. Bir hafıza tazeleme olarak da görülebilecek bu çalışma ile ahlâka dair yapılacak yeni araştırmalara ciddi bir ivme kazandırmış olduk.

Elinizde bulunan *Ahlâk ve Müeyyide: Ahlâkın Sınırı Üzerine Konuşmalar* adlı eser, proje içerisinde gerçekleştirilen “Ahlâkî Müeyyide Üzerine Konuşmalar” serisinin bir çıktısıdır. Ahlâk ve yaptırım arasındaki çok katmanlı ilişkileri sorgulayan eser, İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi Serisinde daha önce yayımladığımız *Ahlâkın Temeli*, *İslam Ahlâk Literatürü: Ekoller ve Problemler*, *Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri*, *İslam Düşüncesinde Ahlâkî Önermelerin Kaynağı*, *İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri* ve

Fahreddîn er-Râzî'nin Gayeci Ahlâkı adlı çalışmaların tamamlayıcısı niteliğinde.

Bu vesileyle proje koordinatörü ve kitabın editörü Ömer Türker'i ve kitabı yayıma hazırlayan Kübra Bilgin Tiryaki'yi verdikleri emeklerden ötürü tebrik ediyorum. İLKE ve İLEM olarak yürüttüğümüz bu projenin nitelikli çalışmalara vesile olmasını temenni ediyorum.

Doç. Dr. Lütü Sunar
İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği
Yürütme Kurulu Başkanı

Önsöz

Klasik dünyada üretilmiş insan tasavvurlarının modern dönemdeki dönüşümünün en önemli sonuçlarından biri, insanın kendisine ilişkin beklenti ve umutlarını değiştirmesidir. Bu durum pek çok alanda olduğu gibi ahlâk alanında hem soru hiyerarşisini etkilemiş hem de yeni bir takım soruların sorulmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda bilhassa son yarım yüzyılda insanın ahlâklı olmasının gerekçesi sorgulanır hale gelmiş ve bir kısım akımlar, ahlâkı tamamen vicdanî bir durum olarak değerlendirmeye başlamıştır. Ahlâk tamamıyla bireyin vicdanıyla alakalı bir olgu olarak anlaşıldığı sürece bireyler arasındaki ilişki veya ahlâkın dışı bakan yönü, ahlâktan ziyade siyasetin bir sorunu olarak ele alınmak durumundadır. Bu takdirde ahlâksızlık kapsamında değerlendirilecek durumlar, hukukun alanına girdiği sürece bir müeyyideden bahsedilebilir. Fakat bu sonuç, esas itibariyle belirli bir insan ve toplum tasavvurunun uzantısı veya kaçınılmaz neticesi olduğundan farklı insan ve toplum tasavvurları açısından ele alınmayı gerektirir.

İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) himayesinde hayata geçirdiğimiz

“İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi” kapsamında bir dizi konferansla daha önce “Ahlâkın temeli nedir?” sorusuna cevap aramış ve konferanslardan üretilen makaleleri *Ahlâkın Temeli* başlığıyla yayımlamıştık. Yine aynı proje kapsamında müeyyide sorununu da tartışmaya açtık. Amacımız, ahlâkî müeyyideye ilişkin farklı görüşlerin öncelikle eleştirel bir tahlilini yapmak; ardından da müeyyide sorununun nasıl ele alınması gerektiğine dair öneriler sunmaktı. Bu sebeple konuşmacılar, hem konuyla alakalı mevcut görüşleri değerlendirdiler hem de kendi görüş ve tercihlerini ortaya koydular. Bu kitapta başka meşguliyetleri sebebiyle konuşmasını makaleye dönüştürme fırsatı bulamayan Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu dışındaki diğer konuşmacıların makalelerini bulacaksınız. İhsan Bey’e yoğun meşguliyetleri arasında konferans isteğimizi geri çevirmedikleri için teşekkür ediyorum. İsteğimize olumlu cevap vererek konferans verme lütfunda bulunan ve görüşlerini makale formunda ifade eden Prof. Dr. Tahsin Görgün, Prof. Dr. Celal Türer, Prof. Dr. Ayhan Bıçak, Prof. Dr. Cafer Sadık Yaran, Doç. Dr. Ayhan Çitil ve Yrd. Doç. Dr. Hümeysra Özturan’a minnettarım. Başta Doç. Dr. Lütfi Sunar olmak üzere “Ahlâkî Müeyyide Üzerine Konuşmalar” dizisinin maddî desteğini sağlayan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) yöneticilerine ve projenin asistanlığını yapan Kübra Bilgin Tiryaki’ye teşekkür ediyor ve bu çalışmanın ahlâkî bilincin tahliline dair çalışmalara mütevazı bir katkı olmasını diliyorum.

Ömer Türker

Yazarlar Hakkında

Ömer Türker, 1997’de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. 2006’da Marmara Üniversitesi’nde “Seyyid Şerîf el-Cürcânî’nin Te’vil Anlayışı: Yorumun Metafizik, Mantıkî ve Dilbilimsel Temelleri” başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak çalışan Türker ayrıca 2013-2016 yılları arasında İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği’nde sürdürülen İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi’nin de koordinatörüdür.

Celal Türer, 1987’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 1997’de “William James’in Ahlak Anlayışı” çalışmasıyla doktor unvanını aldı. Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri’nde görev yapan Türer’in çalışma alanları pragmatizm, ahlâk ve İslam düşüncesidir.

Ayhan Bıçak, 1982 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü’nden mezun oldu. 1992 yılında “Platon’un Tarih Kavrayışı” adlı teze doktorasını tamamladı. Aynı bölümde öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Tahsin Grgn, Lisans eğitimini 1984 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Freie Universitt Berlin'de "Sprache, andlung und Norm" (Dil, Davranış ve Hüküm) başlıklı tezi ile fıkıh usulü ve felsefe doktorası yaptı. Grgn, 29 Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde ğretim yesi olarak çalışmaktadır.

Hümeyra zturan, 2006 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2013 yılında Marmara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nde "Aristoteles ve Frb'de Ahlkın Kaynağı Problemi" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadır.

Cafer Sadık Yaran, 1986'da Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1994'de University of Wales'de "The Argument from Design in Contemporary Thought" konulu tezi ile doktorasını tamamladı. 2011'den itibaren Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı'nda ğretim görevlisidir.

Ahmet Ayhan itil, 1991 yılında Boğaziçi niversitesi'nde Endüstri Mühendisliği ve İktisat Bölümleri'ni bitirdi. Aynı niversitede 2000 yılında "The Theory of Object in Kant's Transcendental Thought and Some Consequences of a Deepening of This Theory" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. itil, 29 Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde görev yapmaktadır.

Ahlâkî Müeyyidenin İmkân ve Zorunluluğu

Ömer Türker

Ahlâkî müeyyide sorunu, ahlâkî olmakla nitelenen davranışların alanını doğru belirlemekle yakından ilgilidir. Bilindiği gibi klasik ahlâk filozofları, bireyin kendisini yönetmekle ilgili davranışlarını ahlâk alanı olarak tespit etmişlerdir. Fakat gerek ahlâk ilminin tarifi ve kapsamı hakkındaki tartışmalar gerekse küçük veya büyük ölçekli toplum seviyesindeki bütün uygulamalar, aynı zamanda bireyin bizzat kendisini yönetimiyle ilgilidir. Diğer deyişle en küçük ölçekte aileden başlayıp en büyük ölçekte devlet müessesine atfedebileceğimiz bütün uygulamalar, hem bireyler aracılığıyla gerçekleştirilir hem de bireyin yetkinleştirilmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla ahlâkın alanı, özgür iradede kaynaklanan davranışların oluşturduğu alana özdeştir. Bu durum bizi bireyin gerçekleştirdiği fiillerin ona nispetiyle ilgili bir farkındalığa ulaştırmaktadır: Bireyin herhangi bir toplumsal konumda bulunmasından dolayı gerçekleştirdiği fiiller ile sadece bir insan ferdi olmak bakımından gerçekleştirdiği fiiller kategorik olarak ayrıştırılmalıdır. Zira ikinci tür fiillerin bireye nispeti aracısız iken; birinci fiiller hangi konumda bulunmaktan kaynaklanıyorsa o konum tarafından dolaylanırlar. Ahlâkî müeyyideyi mümkün ve zorunlu kılan da tam olarak bu dolaylılıktır. Çünkü ahlâkî fiilin yapılmasına vasıta olan kurum veya yapı, o eylemin yapılmasının da vasatını oluşturur ve fiilin yapılmasına vasat oluşturduğu ölçüde müeyyide salahiyetini elinde tutar. Makalede insana nispet edilen fiillerin doğrudanlığı ve dolaylılığı dikkate alınarak öncelikle ahlâkîlik kavramının insanın iradî fiilleri bakımından tümelliği ortaya konulacak; ardından ahlâkî müeyyidenin hem mümkün hem de dolaylılandığı ölçüde zorunlu olduğu tezi tartışmaya açılacaktır.

Ahlâkî Müeyyidenin İmkân ve Zorunluluğu

Ömer Türker

Ahlâkî tercihlerin bir müeyyidesi olup olmadığı sorusu, ahlâkîlik vasfının kapsamı ve bu vasfın nasıl tahakkuk ettiğine ilişkin olabildiğince uygun bir tasvirle cevaplanabilir. Bu amaçla ilerleyen sayfalarda maddeleştirilen öncülleri açıklayarak bir yandan durum tasviri, diğer yandan da bu tasvire uygun bir müeyyide temellendirmesi yapmamız gerekmektedir. Böylece bir sonraki, bir öncekinin zorunlu neticesi olan öncüllerle müeyyidenin imkânını ortaya koymakla onun zorunluluğu da gösterilmiş olur. Şimdi bu öncülleri açıklamaya başlayabiliriz.

i) Ahlâkî müeyyidenin tartışılmasının zeminini, öncelikle “ahlâkî” nitelemesinin anlamı ve ahlâkî olmakla nitelediklerimizin kapsamı oluşturur. Bu bağlamda biz herhangi bir fiili ahlâkî olmakla nitelerken esas itibariyle fiile insan iradesi ile gerçekleştirilmiş olması hasebiyle iyilik ve kötülük anlamlarının katılmasını, yani fiile değer yüklenmesini kastederiz. Herhangi bir fiil insanın özgür iradesi ile gerçekleştirilmemişse o fiilin iyi veya kötü olduğundan bahsedemeyiz. Dolayısıyla ahlâk, özgür iradenin varlığının kabulüne dayanır ve bir fiile ilişkin “ahlâkîlik” değerlendirmeleri,

filin meydana geliş sürecinin özgür irade kısmından sonraki kısımlarıyla ilgili olmak durumundadır. Diğer deyişle insanın özgür olup olmadığı problemi ahlâkı çok yakından ilgilendirmekle birlikte ahlâkın değil metafiziğin problemidir.¹ Zira ahlâk, insanın özgür olduğu varsayılmadan konuşulabilir bir alan değildir. Dolayısıyla insanın özgür iradesi ile meydana getirdiği tüm fiiller şu veya bu şekilde ahlâklı veya ahlâksız olması anlamında ahlâkîlik nitelemesine konu olmaktadır.

Ahlâkın varlık alanının özgür iradeden sonra başlaması, aynı zamanda fiile ilişkin sorumluluğun tahakkuk ettiği varlık alanının da özgür iradeden sonra başlaması demektir. Kuşkusuz bu durum, bedenın soğuktan titremesi, dilin acıdan yanması, gözün ışıktan rahatsız olması gibi doğal durumları ahlâkî olmaktan çıkarır. Fakat doğal durumları yaşamak veya doğal olaylara müdahil olmak insanın iradesinde olduğu sürece bunların tamamı da ahlâkîlikle nitelenir. Bu bağlamda insanın bir fiile konu olurken o fiili iradeli yahut iradesiz yaptığını apaçık bildiği varsayılır. Diğer deyişle bir kimse soğuktan titreme ile horon tepirken titremeyi herhangi bir kuşkuya düşmeden ve herhangi bir istidlâle gerek duymadan ayırıştırır. Yine de gerçekte iradeli ve iradesiz fiillerin tamamı, bir çırpıda ayırıştırılabilecek kadar açık değildir. İradenin bir isteği veya isteksizliği içerdiği kesindir. Bu bağlamda fiil kavramı, insanın yapmayı veya yapmamayı tercih ettiklerini içerir. Nitekim İbn Sînâ ibadetler özelinde insan davranışlarının hareketler ve hareketsizliklerden yahut fiil ve terklerden oluştuğuna dikkat çeker:

1 Özgür irade ve ahlâk ilişkisi için bk. Ömer Türker, "Var Olma Çabası Olarak Ahlâk", s. 107-17.

(Allah'a yaklaştırıcı) fiiller, insanlara farz kılınmış ibadetler vb.dir. Kısaca, uyarıcı olmaları gerekir. Uyarıcılar ise, ya hareketlerdir veya başka hareketlere yol açan "hareketsizliklerdir". Hareketlerin örneği, namazdır. Hareketsizlik ise, oruç gibi ibadetlerdir. Çünkü oruç, varlığı bulunmayan bir anlam olsa bile, kuşkusuz doğada güçlü bir hareket meydana getirir ve sahibinin dikkatini anlamsız olmayan bir iş yaptığına çeker.²

İbn Sinâ'nın ibadetlerle ilgili dile getirdiği bu durum hiç kuşkusuz insanın bütün fiilleri için geçerlidir. Zira bir şeyi yapmayı istemek ahlâkî bir tercih olduğu kadar yapmamayı istememek de ahlâkî bir tercihtir. Bu bağlamda irade, arzuyla ne eş anlamlı ne de eşkapsamlıdır. Bir harekete yahut hareketsizliğe yönelik arzu veya isteksizlik/tiksinti, ona yönelik iradenin oluşmasında etkili olmakla birlikte iradenin yönünü zorunlu olarak belirlemez. Bunun gibi fayda veya zarar inancı da iradeyle eş anlamlı değil, iradenin yönünde etkili olan şeylerdir. Dolayısıyla iradî fiiller, fâilin bir şeyi yapmayı veya yapmamayı tercihiyle meydana gelen fiillerdir. Tercih ise kimi zaman bizzat ahlâkî fâil tarafından da apaçıklıkla kavranamayan duygu ve arzuların bilgisel sonuçlarına dayanırken kimi zaman da duygu ve arzularla çelişen bilgisel içeriklere dayanır. Bu durum bize insanî bir eylemin meydana gelmesini mümkün kılan tercihlerin sebeplerini belirleyebileceğimizi gösterdiği gibi o tercihın bütün muhtemel saikleri aşan bir yönü de bulunduğunu gösterir. Bu anlamda ahlâkî tercih doğrudan doğruya insanî bilince dayanır ve bilince dayandığı

2 İbn Sinâ, *Kitâbu's-Şifâ Metafizik*, II, 192.

ölçüde tercihin oluşmasına katkısı olan diğer bütün unsurları ikincilleştirir. Zira bilinç, kendisi için var olan bir anlamdır ve kendisi dışındaki her şeyi araçsallaştırır. Nitekim Eşarî kelimacılar, insanın tercihlerinin menfaat ve zarar inancı veya bu inancı izleyen meyil olmadığını açıklarken tercihin salt bilinçten kaynaklandığını şöyle ifade eder:

Yırtıcı hayvandan kaçan kimsenin önünde kurtuluş amacına ulaştırmakta eşit iki yol belirse o kimse tamamıyla kaçma çabasında olmasına rağmen iradesiyle iki yoldan birini seçer ve bu seçimde ne iki yoldan birinde bulunduğuna inandığı bir menfaatten dolayı o yolun baskın gelişine ne de o menfaati izleyen bir meyle dayanır. Aksine sadece iradesiyle ikisinden birini diğerine tercih eder. Yapmayı yapmamaya tercih eden bir müreccih yok demiyorum. Zira kaçan kimse, iradesiyle yapmayı terk etmeye tercih edendir. Aksine diyorum ki menfaat inancı veya bunu izleyen bir meyil gibi faili yapmaya sevkeden bir saik yoktur. Zorunlu olarak bilinmektedir ki yaşadığı dehşet ve şaşkınlık nedeniyle o kimsenin aklına iki yoldan birini seçmesine sebep olacak bir müreccih aramak gelmez. Bilakis o durumda kurtulmaktan başka bir şey istemez ve düşünmez. Yine zorunlu olarak bilinir ki o kimse, müreccih bulamayacak olsa yırtıcı hayvan onu parçalayınca da dek durup da müreccih hakkında düşünmez.³

Pasajda verilen örnek, hiç kuşkusuz eleştiriye açıktır. Fakat pasajın vurgusu, iradeye tesir eden durumları, belirleyici konumdan çıkarmaya yöneliktir. Bu sebeple Eşarîlerin irade görüşü, mutlak iradenin salt tercihten oluşan bir içeriğe sahip olduğu ve en

3 Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 460. (Altı çizili ifadeler, *el-Mevâkıf* yazarı Adudiddin el-İcî'ye aittir.)